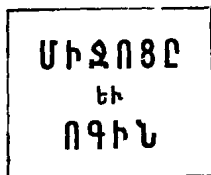

ԻՐԱՍՏԱՍԻՐԵԿԱՆ

Ս. Է. ՈՒԱՅԹԵՔԵՐԸ

Տեղադրված է Ֆինգերի Մասին

և

Փաստեր Աստուծոյ Գոյութեան

ԳԼՈՒԽ Ի.

ԿԱԼԻԼԵ

ԵՒ ՎԵՐՋԻՆ ԱՐԻՍՏՈՏԵԼԵԱՆՆԵՐԸ

Ներակացութիւնները, որոնց յանգած էին Տիխո և Կսպյեր և որոնք կը յայտնէին արեւային դրութեան իսկական կազմաւորումը, լրջօրէն մտահոգեցին Արիստոտէլեանները: Այժմ կը տեսնէին թէ Կոպեռնիկականութիւնը, Նոյնիսկ զուտ մաթեմատիքական տեսութեան ձեւով հրապարակուած նախապէս, իրականին մէջ առաջնորդած էր զիրենք տիեզերաբանութեան հետ անհաշտելի հետեւանքներու: Եւ որոշեցին գործի անցնիլ: 1603ի հրապարակուած «Նամականք» Արեւային Իիծերու Մասին» գրքին, առիթը տուաւ իրենց յարձակումի ենթարկելու Կոպեռնիկեան գաղափարներու ամենէն հռչակաւոր և կենդանի փաստաբանը. և 1616ին փոթորիկը փրթաւ:

Կալիլէի խնդրին ճշգրիտ գնահատման համար, անհրաժեշտ է զանազանել իրական տարակարծութեան և անուանական տարակարծութեան միջեւ: Իրական տարակարծութիւնը այն էր որ կարելի՞ էր տակաւին Արիստոտէլեան տեսակի գանազանութիւն չը պահել երկրին և երկնային

մարմիններուն միջեւ, առաջինը ըլլալով միջավայր ծնունդին և ապականութեան, միւսները՝ անփոփոխ և յաւիտեական: Այս գանազանութեան փլուզումը մեծագոյն յաջողութիւնն էր Կոպեռնիկեան յեղափոխութեան: Այս փլուզման աւարտումով, համարան բաց էր ընտրեան օրէնքներու յայտնագործումին առջեւ, ինչպէս Նեւտոնեան օրէնքները շարժումի և ձգողութեան մասին, ի զօրու ամբողջ տիեզերքին համար: Սակայն Կալիլէի հակառակորդները հարտարօրէն մէկզի դրին զխաւոր խնդիրը — ուր իրենց սխալը փորձարկութեամբ փաստուած էր արդէն — և յաջողեցան օրինաւոր դատաւարութիւնը պահել Նուազ կարեւոր հարցի մը շուրջ, որ էր թէ Կոպեռնիկականութիւնը պէտք է մնկնել «իւրապաշտ» թէ «ծեսպաշտ» իմաստով, Կալիլէն նկատելով արտոյանը «իրապաշտութիւն»։ Այսօր, երբ այս հարցը կը քննենք, պէտք է ընդունինք որ Կալիլէի պակսեցաւ անհրաժեշտ իմաստութիւնը, երբ թոյլ տուաւ որ այս հիման վրայ դատեն զիրք. ան փաստը տուած չէր ըլլար աւելի ձեռնհասութեան՝ եթէ իր զիրքը ամրացնէր պատերազմի դաշտի մը վրայ որ աւելի նպաստաւոր ըլլար. որովհետեւ մեկնաբանութիւնը Կոպեռնիկականութեան — որ արեւը կը զնէ հանգիստի մէջ միջոցին մէջտեղը — իրերու ընտրեան իսկ փաստուելու անկարելիութեան մէջ էր, և արդէն մէկ կողմ ձգուեցաւ արդի գիտութեան կողմէ: 1633ին, Արիստոտէլականները շահեցան օրինաւոր պատերազմը. սակայն անկարելի էր այլեւս խնդրել վերջին կէս դարու գիտները և այս յաղթանակը ոչինչով նպաստեց իրենց: Իրենց ղեկավարներուն անմտութիւնը անհաւատալի համեմատութիւններու հասաւ Ժ. Դարուն: Կալիլէի դատաւարտութեան հետեւեցաւ ընդհանուր հալածանք մը փորձառական գիտութեան դէմ առհասարակ, ամենէն զարմանալի փաստարկութիւններով, պարզապէս աչքէ ձգելու համար իրենց հակառակորդները: Աստուծոյ մին հարցուց թէ ինչո՞ւ համար աւելի լաւ կարելի չէ տեսնել երկու ակնոցով փոխանակ մէկի, քանի որ երկուքը աւելի զօրաւոր է մէկէն — Vis unita fortior — և կ'երազանցէր թէ հե-

առդիտակներու եւ մանրադիտակներու մէջ իրարու յաջորդող խոշորացոյցներու գետն-դումով ստացուած արդիւնքները որեւէ վստահութեան արժանի չեն կրնար ըլլալ: Ասոր հակառակորդը, սակայն մը նոր կազմուած «Քաղաքական Ընկերութեան» — Royal Society — , հակադէպ, զարմանալով որ ինչո՞ւ կարելի չէ երկու գրիչով աւելի լաւ գրել քան մէկ գրիչով, քանի որ «երկուքը զօրագոյն է քան մին» — Vis unita fortior — : Արժան է յիշել այստեղ թէ փորձառութեան կողմնակիցները իրենց պատասխաններուն մէջ իբրեւ հակառակորդ կը յիշին միշտ Արիստոտէլը եւ Արիստոտէլականութիւնը, առանց յարձակուել միջնադարեան փիլիսոփայութեան վրայ առ հասարակ. եւ իսկապէս, առարկելիութեան արժանի ոչինչ ունէին Կրօսթըթէթի, Ռոժէ Պարոնի եւ Սզգամեաններու աւանդութեան մէջ: Պատերազմը շատ բուռն էր Սրիստոտէլի շուրջ, որով վարդապետութիւններու մասին ոմանք կ'արտայայտուէին թէ հաստատուած եւ անսխալական ճշմարտութիւններ են, եւ թէ ան, հետագային, որեւէ մէկէն աւելի առիթ ունեցած էր տիրանալու գիտութեան, քանի որ կրցած էր «ողորշել ամբողջ Ասիան», մինչդեռ հակառակորդ կողմէն դիտել կու տային թէ անոր փիլիսոփայութեան դատարկ եւ բառային յղացապաշտութիւնը դարձուցած էր մարդոց ուշադրութիւնը Աստուծոյ մեծ գրքի ուսումնասիրութեան՝ ընդհանրական բնութիւնէն:

Ժամանակին հետ, երբ Արիստոտէլեանները սկսան այսպիսի հանդիպումներու ընթացքին շարունակ նահանջել, ջանացին քաջուիլ բնագիտութեան եւ տիեզերագիտութեան եւ իրենց դիրքերը ամրացնել փիլիսոփայութեան մէջ, պահանջելով բնականութեան համար գրեթէ ամբողջական ազատութիւն՝ փորձառական գիտութիւններու նկատմամբ: Այս հակացողութեամբ, բնականութիւնը կը բացարձակացնէ՝ մեկնելով նիւթական բոլոր առարկաներէն եւ կ'աշխատի իմացանքներու վրայ միայն, ըստ ինքեան էի իմացքին, անոր պատկութիւններուն, միութեան վրայ, եւ այլն: Արիստոտէլի բնագիտութիւնը կրնար գերազանցուած ըլլալ, սակայն ատկեւ որեւէ ձեւով չէր ազդեր անոր բնականութեան արժէքին

վրայ: Կ'ընդունէին անհրաժեշտութիւնը իրական զգայական աշխարհէն որոշ զգայութիւններ ընդունելու իբրեւ մեկնակէտ ճանաչողութեան, սակայն այդ զգայութիւնները կուտային շատ նախնական բնոյթ մը, նման առաջին մանկութեան ընթացքին արձանագրուածներուն՝ թէ իրերը կը սկսին ըլլալ եւ կը դադրին ըլլալ, եւ թէ գոյութիւն ունեցող իրերը շտապկան փոփոխութիւններու հետեւալայ են: Կը պնդէին թէ բնագիտութիւնը, աշխատելով այս նիւթերուն վրայ եւ զուտ վերլուծութեամբ, կը հասնի զօրութեան եւ լինելութեան իմացքներուն եւ կը նոյնացնէ շարժումը կամ լինելութիւնը եւ անցքը զօրութեանէ՝ արարքին: Բնագիտութիւնը որեւէ ակնկալութիւն չունի հասանական նոր գիտերէ՝ փորձառական գիտութեան մարդէն ներս. ամենաշնչին ճանաչողութիւն մը արտաքին աշխարհէն բաւ է բնագիտողին համար որպէսզի հետեւցնէ անվիշակաւ եւ անընայտին որոշ սկզբունքներ, որոնք բացարձակապէս կը կառավարեն բոլոր երեւոյթները՝ որոնք յառաջ կու գան իրական տիեզերքէն ներս: Զօրութեան եւ լինելութեան իմացքները իրենց բնագիտական նկարագիրով վեր կը մնան զուտ բնագիտական ամէն տեսութեան: Եթէ բնագիտական տեսութիւն մը հակասէ Արիստոտէլեան բնագիտութիւնը՝ անընդունելի է, որովհետեւ բնագիտական գերագոյն գիտութիւնը բնագիտութիւնն է եւ ոչ թէ բնագիտութիւնը: Ս. Թովմայի Աստուծոյ գոյութեան հինգ փաստերը կը պաշտպանուին յարձակումներուն դէմ, ինչպէս Կիլիոմ Սզգամի առարկութիւնը հինգերորդ փաստին դէմ, պնդելով որ այս փաստերը բացարձակապէս բնագիտական են եւ հետեւաբար անկախ՝ արտաքին աշխարհի մեր ճանաչողութեան մէջ յառաջացած որեւէ զարգացումէ:

Ակնրախ առարկութիւնը այս տեսակէտին դէմ այն է որ ան կը գրէ Ս. Թովման իր փառքը գլխաւոր տիտղոսներէն մէկէն. մեծ ծառայութիւնը, զոր բերաւ ան ջատագովութեան, հիշող այն շնշտն էր որ դրաւ արտաքին աշխարհի թանձրական իրողութիւններու դիտարկութեամբ յայտնուած փաստերուն վրայ: Աստուծոյ գոյութեան զուտ բնագիտական փաստ մը քիչ արժէք

ունի ջատագովութեան գործնական նպատակներուն տեսակէտով, որովհետեւ մարդոց մեծամասնութիւնը աւելի հակամէտ է հաւատալու Աստուծոյ բան ընազանցական որեւէ դրութեան: Իրականութեան մէջ, կարելի է ըսել, ընդհանուր կերպով, որ չէ գտնուած մէկը որ հաւատալով որոշ ընազանցական դրութեան մը՝ տարուած ըլլայ հաւատալու աստուածութեան, առանց որ հաւատացած ըլլայ Աստուծոյ՝ հաւատալէ առաջ ընազանցութեան:

Յետոյ, այն յաւակնութիւնը թէ ընազանցութիւնը պէտք չունի հիմք ծառայեցնելու իր գոյութեան ուրիշ բան՝ այլ միայն նախնական տեսակի դիտարկութիւններ, չի դիմանար քիչ մը սեղմ բնութիւն: Ամբողջ էին գիտութիւնը չի կրնար թոյլ տալ ինքզինքին անգիտացումը նոյն էին որեւէ մէկ մարզին՝ որուն կրնայ հասնիլ գիտութիւնը, նոյնիսկ եթէ անոր գիտութիւնը կը պահանջէ մասնաւոր եւ դժուարին մասնագիտութիւն մը: Աւելին՝ փորձառական ընագիտութիւնը կը տարբերի եւ պարզ ընկարկութենէ՝ ճշգրտութեան աստիճանով եւ տրամաբանական անհրաժեշտ մեկնութեան չափով, տարբերութիւններ՝ որոնք որակական չեն: Նոյն առնձն, յայտնի է առհասարակ որ զանգուածային կեանքը — կեանքը սովորական նիւթին՝ մեծ զանգուածով — պէտք է բացատրուի մանրադիտական կեանքին իրրեւ կայունական հետեւանք աբսոլուտու եւ բջիցներու կեանքին —, որ կրնայ ամբողջովին տարբեր ըլլալ զանգուածային կեանքէն, այնպէս որ զգայարաններու վկայութիւնը կրնայ առաջնորդել սխալմունքի եւ, այս պարագային, պահանջել գիտական ճանաչողութեան սրբագրութիւնը գործածութենէ առաջ: Միւս կողմէն, արդի ընագիտութիւնը հիմնուած է տրամադրեղի բոլոր տուեալներուն վրայ, ներառեալ անհամար փորձեր՝ որոնք անծանօթ էին երէկ տակաւին. այսինքն ան նկատի կ'առնէ ոչ միայն զգայարաններուն տուեալները, որոնց վրայ Արիստոտէլ հիմնած է իր ընազանցութիւնը, այլ նաեւ շատ մը բաներ՝ որոնք յայտնուեցան վերջին երեք դարերու ընթացքին եւ ճանեցրուած են իրրեւ անհաշտելի անոր եզրագծութիւններուն հետ, եւ այս բոլոր նիւ-

թերէն ան կը կառուցանէ համակարգուած դրութիւն մը բնութեան մասին, որ ոչինչի կը վերածէ ընազանցական տրամաբանութիւններէ ընագիտական եզրակացութիւններ հետեւեցնելու փորձը:

Բազմաթիւ ծեւրով կարելի է փաստել թէ անկարելի է ամբողջական անջատում մը Արիստոտէլեան ընազանցութեան եւ մաթեմատիքական-փորձառական արդի ընագիտութեան միջեւ. ատիկա կարելի է մասնաւոր պարագայի մը եւ շատ յստակօրէն՝ երբ նոյն երեւոյթները կրնան նկարագրուիլ եւ բացատրուիլ մէկուն կամ միւսին եզրաբանութեամբ եւ երբ երկու բացատրութիւնները հակասական են երբեմն:

Առնենք օրինակ փոխանցումը շարժումին պիլլիատրսոյ փայտէն գունդին, կամ տաքութեան փոխանցումը զայն շրջապատող առարկաներուն եւ կամ ելքաբաղանդութեան անցքը ելքաբաղանդական աթոռէն մահապարտ սծբագործի մարմնին: Արիստոտէլեան ընազանցութեան բացատրութիւնը այս մասին հետեւեալն է. իր միջամտութեամբ՝ գործօն մը շարժում մը կը յառաջացնէ — այսինքն փոփոխութիւն մը — ի կարելիութեան վիճակէն ի գործողութեան վիճակին, փոփոխելի առարկայի մը մէջ: Հետեւաբար շարժումը կ'առ առջեւ փոփոխելի առարկային մէջ, սակայն ի կարելիութեան. գործիչ մը — շարժիչ — ի զօրութեան շարժումը կը վերածէ ի գործունէութեան շարժումի, որմէ կը հետեւցուի թէ շարժումը չ'անցնիր շարժիչէն շարժուածին: Իրականին մէջ, անկարելի է որ պատահականութիւն մը առարկայէ մը անցնի ուրիշի մը. որովհետեւ անկախ այն իրողութենէն որ փոխանցման պարագային պատահականութիւնը կը դադրի պատահականութիւն մը ըլլալէ զառնալու համար գոյացութիւն մը, կրակին տաքութիւնը, օրինակի համար, այս տաքութիւնն է եւ իր այսուրիւնը կը պտանայ երկակայէն որուն ներգոյն է, այսինքն այս կրակին. որմէ կը հետեւցուի թէ անհասկընալի է որ այս տաքութիւնը, պահելով հանգը իր այսուրիւնը, կարենայ դառնալ պատահականութիւնը ուրիշ բանի մը նոյնպէս, ըստ Արիստոտէլեան ընազանցութեան, շարժումը չ'անցնի պիլլիատրսոյ փայտէն՝ գունդին, ոչ ալ տաքութիւնը՝

ՅԱՅՏՏՆՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԸ ԸՍՏ ՓԻԼՈՆԻ ԵՒ ՎԵՐՋԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒ ԶԻՆՔ ՌԻԱՑՈՂՆԵՐԸ

Ի վերջոյ, ան (մեր հնթագրիս իմաստասէրը) պիտի պատասխանէ այս առարկութեան, թէ կարողութեան պակասը չէ պատճառը որ Աստուած անկարելիութիւնները չի փոխեր: Անիկա աւելի քան զուրս է իմաստութեանն և արդարութեանն: Աստուած կրնար ստեղծել տիեզերք մը որ այս անկարելիութիւնները կարելի ըլլային: Ան կրնայ նոյնիսկ կործանել այս տիեզերքը և ստեղծել նոյնը, անկարելիութիւն նկատուած օրէնքներով: Բայց որովհետեւ Աստուած իր իմաստութեամբ ստեղծեց այս տիեզերքը և հաստատեց անոր մէջ այս օրէնքները, պիտի չփոխէ զանոնք մինչև այն առին որ անոնք իրենց նպատակին կը ծառային: Որովհետեւ Աստուած անիմաստ կերպով իր հաստատած օրէնքները պիտի չփոխէր, ոչ ալ իրբեւ անպարար պիտի փորձէր ճշտեցնել՝ պարզապէս զուարճացընելու և զարմացնելու մարդիկը: Հրաշքները կը գործուին և օրէնքները կը փոխուին Աստուծոյ կողմէ միայն իր անհատական նախախնամութեան կիրարկութեամբ, այն նպատակաւ որպէսզի պահպանէ զանոնք՝ որոնք արժանի են պահպանուելու և ուսուցանելու այսպիսով՝ Երկնայինը անոնց՝ որոնք արժանի են Երկնային Խմաստին: Ուրեմն Աստուծոյ իմաստութեան մէջ տիե-

զերքը այնպէս մը կարգաւորուած է որ ըմբռնելու համար նպատակը գործուած հրաշքներուն, պէտք ունինք միայն բնութեան ֆիզիքական փոփոխութեան մը, որ կը մնայ միակը իր տեսակին մէջ առանց որեւէ միջամտութեան մտածողութեան և մաթեմատիքի օրէնքներու անձեռնմխելիութեան: Ս. Գրական իւրաքանչիւր հրաշք, ստեղծագործութիւնն մինչև Յարութիւնը Աստուած որդւոյն, հրաշքներ են որոնք կը ներկայացնեն բնութեան ֆիզիքական օրէնքներու փոփոխութիւն մը, որովհետեւ անոնցմէ իւրաքանչիւրը նպատակ մը ունի: Ոչ մէկ գոյութիւն ունեցող և ըմբռնելի նպատակ կրնայ առիթ ծառայել հրաշքի մը գոյութեան, մտածումի և կամ մաթեմատիքի փոփոխութեամբ: Ուրեմն երբ Սուրբ Դրական իմաստասէրները կ'ըսեն թէ տիեզերքը իր ներկայ վիճակէն տարբեր վիճակի մը չի փոխուիր, ըսել չէ թէ Աստուած անկարող է, այլ անիկա շեշտումն է այն իրողութեան թէ Աստուած կը գործածէ իր կարողութիւնը համաձայն իր իմաստութեան և բարութեան:

Այս բացատրութիւնը կիրարկուած է Որոգինէսի այն հաստատումին մէջ թէ Աստուծոյ համար ամէն բան կարելի է, որով ըսել կ'ուզէ թէ մեր դատողութեամբ Աստուած կարող է ընել ամէն բան որ կարելի է Իրեն համար, առանց զաղբելու ըլլալէ բարի և իմաստուն՝ Աստուած»⁽⁶⁶⁾, և կամ մենք կը հաւատանք որ Աստուած չ'ընէ որով ինչ որ անուանարկիչ է Իրեն համար, որով Անիկա ենթակայ պիտի ըլլար. դադրելու Աստուած ըլլալէ, որովհետեւ եթէ Անիկա ընէր այն ամէնը որ պիտի անուանարկէին (αὐτοῦ) Զինք, ուրեմն Ան Աստուած չ'է»⁽⁶⁷⁾:

⁽⁶⁶⁾ Contra Celsum III, 70.

⁽⁶⁷⁾ Ibid., V. 23. Cf. H. Chadwick's notes in his translation of Contra Celsum, ad loc.

կրակէն շուրջի առարկաներուն եւ ելքերականութիւնը՝ աթոռի ելքերական գիծէն տճրագործի մարմնին: Այսպիսի տեսակէտներ արդի բնագիտութեան հետ հաշտեցնելու անկարելիութիւնը կարելի չէ անգիտանալ. եւ սկզբունքը, ըստ որում բնագիտութիւնը բացարձակապէս անկախ է բնագիտութեանէն, բացայայտօրէն կը տեսնուի իրրեւ անհամապատասխան իրողութիւններուն:

(Շարունակելի՝ 10)

Թրգմ. ՇԱՀԷ ՎՍԻՐԴԱՊԵՏ